

З 16.612(082)

Г87

Громадянське суспільство
та проблеми
становлення
особистості

**Збірник
наукових
праць**

- історія вчень про правову державу охоплює систему ідей, думок і концепцій (зарубіжних та українських авторів) без знань і врахування яких є неможливим теоретичне розроблення концепції правової держави;
- без теоретичної моделі правову державу не втілити в практичне життя під час розбудови державності й правової системи в Україні.

Література

1. История политических и правовых учений/Под ред. О. Э. Лейста.. – М., 2000.
2. Мир политической мысли: Хрестоматия: – В 2 т. – М., 1994.
3. Платон. Законы // Сочинения: В 3 т. – М., 1971. – Т. 3. – Ч. 2.

Є. О. Широкова

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету

О. А. Тарасова

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг)

Сучасний стан і перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні

Найважливішим фактором формування правової демократичної держави, як свідчить сучасний досвід демократичного розвитку країн заходу, є наявність громадянського суспільства. Громадянське суспільство характеризує всю сукупність різноманітних форм соціальної активності населення, яка не обумовлюється діяльністю державних органів і втілює реальний рівень соціалізації соціуму. Громадянське суспільство – це суспільство вільних громадян з високим рівнем економічної, політичної, соціальної і духовної культури, які разом з державою утворюють розвинуті правові відносини. Воно виконує абсолютно необхідну для демократичного устрою функцію саморегуляції соціальних відносин, стримування втручання держави в ті відносини, які люди здатні регулювати самостійно, без її допомоги. Громадянське суспільство формується головним чином стихійно, знизу, спонтанно, як результат розкріпачення індивідів, їх перетворення із підлеглих держави у вільних громадян, яким властиве почуття особистої гідності і відповідальності за економічну і політичну діяльність.

Громадянське суспільство невід'ємно пов'язане з правовою державою: воно є соціальною основою і необхідною передумовою останнього. Головне призначення громадянського суспільства полягає в забезпеченні природного права людини на свободу, самовизначення, контроль над

своєю державою. Особа в такому суспільстві має гарантоване право вільного вибору нею тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки. Лише громадянське суспільство, як це доведено світовим досвідом, спроможне наповнити інститути демократії сучасним цивілізаційним змістом.

Трансформаційні процеси в сучасній Україні супроводжуються зростанням інтересу науковців до проблематики громадянського суспільства: відбуваються наукові конференції, методологічні семінари, “круглі столи”, зростає кількість наукових праць з даної проблеми. У фокусі наукового інтересу теоретичні і реальні моделі громадянського суспільства, стан і перспективи його розвитку в Україні, проблеми становлення особистості, соціальної структури суспільства, взаємовідносини суспільства і державної влади, роль правового елементу в діяльності громадянського суспільства, питання громадянської культури, проблема ефективного функціонування таких інституцій громадянського суспільства як виборча система, церква, еліти, засоби масової інформації тощо [3;4;5].

Громадянське суспільство має складну структуру, включає господарські, економічні, сімейні, етнічні, релігійні, правові і моральні відносини, а також не опосередковані державою політичні відносини. Організаційну структуру громадянського суспільства складають політичні партії, групи інтересів, релігійні організації, благодійні організації, професійні союзи, організації української діаспори, тобто всі неурядові, некомерційні організації, а також органи самоврядування і самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації. До інститутів громадянського суспільства відносять і такі елементи політичних структур, як демократичне законодавство, розподіл влади, існування легальної опозиції. Останні самі по собі не входять у безпосередню структуру громадянського суспільства, але породжуються ним і є більш або менш значущими формами закріплення його впливу в політичній організації суспільства.

На початковому етапі трансформаційних змін, коли в Україні тільки почали формуватися інститути державності, в умовах повної відсутності демократичних традицій та незрілості національної еліти, в умовах майже десятирічної економічної кризи, утвердження основних засад громадянського суспільства було надзвичайно обмеженим. Активна участь громадян України у Помаранчевій революції стала для деяких аналітиків приводом для оптимістичного висновку щодо сформованості в Україні основних засад громадянського суспільства, народження української політичної нації. Цілком згодні з думкою А. Гальчинського, що листопадові події Київського майдану – “незаперечний доказ пробудження нації, відчутної активізації демократичного процесу” [1, 29]. Вони надали потужний імпульс поглибленню демократизації у нашій державі, становленню громадянського суспільства. Водночас зазначені позитивні процеси не можна переоцінювати. Сьогодні ще зарано говорити

про вкорінення, інституціалізацію норм та цінностей громадянського суспільства в країні. Майдан продемонстрував, як зазначає політолог А. Окара, не практичний результат, а “пасіонарний стан українського етносу”, тобто не практичний результат, а його “приховані ресурси” [2].

Світова практика свідчить, що без дієздатних інститутів громадянського суспільства завжди існує загроза підпорядкування усіх інститутів влади особистим або груповим інтересам і реставрації авторитарного режиму. Народ як суверен усієї влади в державі повинен мати організаційні структури для реалізації власної владної волі. На сучасному етапі в Україні триває активний процес формування основних інституціональних засад громадянського суспільства. У Мінюсті України на 1 червня 2005 року зареєстровано більше двох тисяч всеукраїнських і міжнародних суспільних організацій, 192 осередки неурядових організацій, 108 професійних об'єднань, 728 благодійних організацій [7]. Однак переважна більшість українського населення (83,7 % – у 2005 р.), як свідчать результати соціологічного проекту інституту соціології НАН України “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін”, не належить до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів [6].

Виникає закономірне питання: чому українські громадяни так неохоче йдуть в “організовану політику”? Одна з головних причин такого стану речей – недовіра українців до будь-яких інституцій і організацій взагалі, яка збереглася ще з часів комуністичного режиму. Вищезазначені соціологічні дослідження свідчать, що сьогодні політичним партіям і громадянським асоціаціям не довіряють відповідно 47 % і 48 % населення. Не менш значуща причина – низька ефективність діяльності багатьох громадських об'єднань. Це можна пояснити тим, що значна кількість громадських інститутів перебувають в залежності від держави, не мають чіткої правової бази своєї діяльності, достатнього фінансування; вони часто створюються згори або ззовні, можливості їх впливу на процес прийняття рішень державними органами влади є обмеженими.

Проте потенціал для розвитку громадянського суспільства в Україні існує достатній: соціологічні опитування свідчать, що сьогодні лише 19,5 % населення задоволені в цілому станом речей у суспільстві і своїм місцем в ньому. До того ж рівень суспільної довіри до окремих інститутів влади є незначним: у 2005 р. Верховній Раді довіряли всього 28 % населення, уряду – 37 % [6]. Суперечливість та непослідовність нової влади на початку революційних перетворень викликають розчарування населення, сумніви щодо її здатності забезпечити реальні демократичні зміни у суспільстві.

Індикатором розвитку громадянського суспільства вважається високий рівень інтересу громадян до політики. Але цікавий факт: соціологічні дослідження свідчать, що населення України виявляє досить високий інтерес до політичного життя (88,8 % опитаних у 2005 р.). І це при доволі низьких показниках членства в громадських організаціях. Тому орга-

нізаційні виміри, на нашу думку, не можуть бути надійним показником розвитку громадянського суспільства. Щоб оцінити певне суспільство як громадянське, треба брати до уваги не тільки організаційні виміри, а й ціннісні характеристики суспільних відносин: гуманізм, солідарність, взаємодопомогу, відповідальність, толерантність та ін.

Невід'ємним напрямом утвердження громадянського суспільства є всебічний розвиток його провідного інституту – місцевого самоврядування. І світовий досвід, і непростий шлях становлення суверенності нашої держави доводять, що без його розвитку не можна говорити про будівництво правової демократичної держави. Тому сьогодні всебічне посилення дієздатності органів місцевого самоврядування набуває в Україні особливого значення.

Реалії сучасного українського життя свідчать про наявність цілої низки проблем у цій сфері. Перш за все у нас не реалізуються такі принципи Європейської хартії місцевого самоврядування, до якої приєдналася Україна, як юридична відокремленість, економічна самостійність, фінансова самодостатність територіальних громад. Потребує удосконалення законодавча база місцевого самоврядування. Адже на сьогодні немає чіткого розмежування повноважень між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування, між обласними і районними радами, з одного боку, та між сільськими, селищними, міськими радами – з іншого. Наприклад, у законах “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про місцеві державні адміністрації” повністю або частково дублюються 28 повноважних функцій органів місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій.

Органи місцевого самоврядування, як це зазначено в Європейській хартії, повинні мати свободу дій для здійснення власних ініціатив з будь-якого питання, що належить до їх компетенції. Без розв'язання цих проблем годі сподіватись на дотримання принципів самостійності і самодостатності у здійсненні місцевого самоврядування. До того ж регіоналізація управління могла б суттєво підвищити ефективність виконавчої влади, оскільки б дала уряду можливість більше уваги приділяти вирішенню саме загальнодержавних проблем.

Інституціоналізацію політичної участі громадян, зв'язок населення з державними структурами в демократичній державі забезпечують групи інтересів і політичні партії. Ці об'єднання, втілюючи право людини на політичну асоціацію, відіграють провідну роль у визначенні та вдосконаленні політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів різноманітних прошарків населення. За допомогою цих інститутів люди висувають свої групові вимоги до держави і водночас отримують від неї підтримку у вирішенні тих чи інших політичних питань. Партії і групи інтересів – один з найбільш ефективних засобів боротьби як з політичною апатією людей, так і з неконституційними методами впливу на владу.

Однією з вирішальних умов утвердження громадянського суспільства, незворотності демократичного процесу, безперечно, є наявність розвинутої партійної системи. Загальний процес демократизації українського суспільства зумовив становлення партійного плюралізму: на 1 червня 2005 року в Україні зареєстровано 127 політичних партій [7]. Існування такої надмірної кількості різноманітних політичних партій свідчить, що партійна система все ще не перейшла до фази стабільного розвитку, коли існують кілька політичних течій, оформлених у впливові партії і блоки, які прив'язані до певних соціальних верств населення.

Зміни, що сталися в українській виборчій системі (перехід до пропорційної моделі), безумовно, стануть відчутним стимулом активізації партійного будівництва, зміцнення партійної системи загалом. Саме на цій основі має відбутися формування політичних партій парламентського типу. За нових умов партії, якщо вони не хочуть втратити політичний вплив, повинні зосередитися на боротьбі за місцеве самоврядування. А це потребує реально працюючих партійних організацій на місцях, посилення регіональних аспектів діяльності партій: включення в життя територіальних громад, взаєморозуміння з регіональними елітами та ін. Значна більшість партій, на наш погляд, сьогодні до цього зовсім не готові, тому що вони виникли не як вираження потреб становлення громадянського суспільства, а як реакція на амбіції окремих політично активних діячів чи на окремі групові інтереси.

Наймасовішим громадським об'єднанням працюючого населення країни є профспілки. Їх головна мета – соціально-економічний захист найманих працівників. В демократичних державах вони інтегровані у систему суспільних відносин і відіграють у ній досить істотну роль. В Україні профспілки (на сьогодні це 13 млн. працюючих) не стали поки що дієвим механізмом захисту трудівників. Саме тому цей інститут громадянського суспільства нині не викликає довіри майже у 40 % українського населення [6]. Перехід на вищий ступінь соціально-економічних перетворень потребує налагодження дійової системи соціального партнерства, створення нового іміджу профспілок, їх реорганізації, зміцнення авторитету, підвищення ролі як у сфері соціально-економічного захисту людей праці, так і у всіх державотворчих процесах.

Цілком зрозуміло, що процес утвердження демократії, громадянського суспільства може набути сталих і незворотних форм лише за умови сформованого середнього класу. Саме середній клас є основним носієм демократизації усіх сфер суспільного життя, національних цінностей, гарантом політичної стабільності. В Україні ж процес формування потужного середнього класу, який відповідав би загальноприйнятим науковим критеріям, поки що тільки розпочався. Як свідчить історичний досвід, реально впливати на суспільні процеси середній клас може лише за умови, якщо його чисельність дорівнює не менше половини дієздатного населення. В Україні ж частка середнього класу, за оцінками соціологів, складає лише 20 відсотків. Прискорення процесу по дальшого фо-

рмування середнього класу – надзвичайно значущий для України чинник прогресу, саме тому принципово важливо розробити дієві механізми, які б стимулювали його зростання.

Утвердження громадянського суспільства в Україні є непростим та тривалим процесом, який потребує відповідних зусиль як з боку самої держави, так і з боку її громадян. Не викликає сумніву, що його утвердження не можливе без дієвого інструментарію забезпечення конституційних прав громадян, адже сьогодні 62 % українських громадян вважають, що порушуються їх конституційні права [6]. Дефіцитність законності унеможливує надійний захист і гарантії прав українських громадян та їх об'єднань. В цьому контексті особливо вразливою для демократичного процесу є незавершеність реформування судової системи, яка сьогодні нездатна підтримувати за допомогою механізмів судового контролю розподіл влади і захищати права особи.

Подальший розвиток громадянського суспільства в Україні залежить від розв'язання цілої низки непростих проблем. Потребують подальшого реформування відносини власності, оскільки реалізація права приватної власності є найважливішою умовою всебічного розвитку особистості і життєдіяльності громадянського суспільства взагалі. Значущою для нашого суспільства залишається проблема формування нової політичної еліти, яка б дійсно була носієм загальнолюдських і національних цінностей.

В умовах несформованості ефективних механізмів громадянського суспільства принципової актуальності набуває також проблема децентралізації влади і розширення повноважень органів місцевого самоврядування. Впевнені, що орієнтація на розподіл прав і повноважень влади різного рівня, встановлення порядку їх взаємодії дозволить урівноважити інтереси і вплив на владу з боку різних елітарних угруповань, які контролюють виконавчі, законодавчі, судові та інші органи влади, і тим самим оптимізувати процес прийняття політичних рішень в державі.

Отже, аналіз сучасного стану розвитку основних інституціональних засад громадянського суспільства в Україні не дає підстав для висновку щодо його остаточної сформованості. Громадянське суспільство ще не стало противагою владі, зроблено лише перші кроки у цьому напрямку. Попереду ще дуже складна робота, в якій належне місце повинні зайняти і українські суспільствознавці, особливо політологи і соціологи.

Література

1. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада. – К.: Либідь, 2005.
2. Дзеркало тижня. – 2005. – 7 травня.
3. Розова Т. В., Баркав В. Ю. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: Монографія. – Одеса, 2003.
4. Рудич Ф. Громадянське суспільство в Україні: віражі і перспективи сходження // Віче. – 2004. – № 6.
5. Степаненко В. Українське громадянське суспільство. “Помаранчева” стадія становлення // Віче. – 2005. – № 2.
6. <http://i-soc.kiev.ua>
7. <http://www.rian.ru/>